

بررسی روند شکل‌گیری بافت شهر صنعتی آبادان

نجلا درخشانی

کارشناسی ارشد مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی

فهرست آثار منتشر شده :

کتاب‌ها، مقاله‌ها و سخنرانی‌ها:

- کتاب: بازنده‌سازی بناهای باقی مانده از جنگ در خرمشهر با رویکرد توسعه‌ی گردشگری، چاپ شده توسط انتشارات سرزمین نور با شماره شابک ۹۷۸-۶۲۲-۹۹۰۰۸-۴-۰، به سفارش مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر.
- کتاب: معرفی و شناخت آثار ثبت ملی منطقه‌ی آزاد اروند، ارسال شده برای وزارت ارشاد توسط نشر ایزد قلم جهت دریافت کد شابک و فیبا برای چاپ.
- کتاب "سنجش تاب‌آوری کالبدی و عملکردی در حفاظت از بازار تاریخی تهران" چاپ شده در انتشارات افروید با شماره شابک ۹۷۸-۶۲۲-۹۹۷۴۸-۹-۶.
- ویرایش علمی و فنی کتاب چغازنبیل نوشته دکتر محمدحسن طالبیان، در دست ویراستاری نهایی.
- معرفی، آسیب‌شناسی و راهکارهای مرمت تزئینات مسجد رنگونی‌ها، مجموعه مقالات هشتمین همایش حفاظت و مرمت اشیاء تاریخی - فرهنگی و تزئینات وابسته به معماری، ۱۳۸۶، تهران.
- بررسی سازه‌ی مسجد رنگونی‌ها، همایش نقش سازه در بناهای سنتی، دانشگاه میمه (ارائه بصورت سخنرانی) ۱۳۸۷.
- گونه‌شناسی تاق و گنبد در مهرازی ایران، فصلنامه پیام مهندسان سازمان نظام مهندسی خوزستان - بهار ۱۳۸۸.
- مسجد رنگونی‌ها بنایی برپاشده با کمک لوله‌های نفت، فصلنامه پیام مهندسان سازمان نظام مهندسی خوزستان، تابستان ۱۳۸۸.
- چگونگی مرمت مسجد رنگونی‌ها، فصلنامه پیام مهندسان سازمان نظام مهندسی خوزستان، تابستان ۱۳۸۸.
- گونه‌شناسی مساجد ایران، فصلنامه پیام مهندسان سازمان نظام مهندسی خوزستان، زمستان ۱۳۸۸.
- راهبردهای پایداری کالبدی-اجتماعی در محلات تاریخی (مطالعه‌ی موردی محله‌ی عودلاجان تهران)، نشریه علمی پژوهشی مطالعات شهری دانشگاه کردستان، شماره ۱۰، ۱۳۹۴.
- سنجش نگرش یازاریان نسبت به تاب‌آوری ارزش‌های تاریخی- فرهنگی در حفاظت از بازار، مورد پژوهی: نگرش‌سنجی از کسبه بازار تاریخی تهران، فصلنامه علمی پژوهشی مرمت و معماری دانشگاه اصفهان، شماره ۱۰، ۱۳۹۴.
- تاب‌آوری کالبدی و عملکردی در بازار تاریخی تهران، چاپ شده در فصلنامه علمی پژوهشی مرمت و معماری دانشگاه هنر اصفهان، پاییز ۱۳۹۶.

Code:1400_22

ارتباط با ما جهت ثبت دانش، عکس، ویدئو و..
(مدیریت: علی فرد)

t.me/Abadancity

Abadancity_official

09168351120
+98 9168351120

www.Abadancity.com

نحلا درخشانی

کارشناس و پژوهشگر

چنانچه می‌دانیم، قرن هجدهم سرآغاز توسعه‌ی فعالیت‌های صنعتی و تولیدی بود و در گوشه و کنار شهرها، بتدریج مراکز صنعتی نضج گرفت. بروز انقلاب صنعتی و تغییرات ناشی از آن در گسترش کالبدی شهرها بر مسیر معابر و خیابان‌های جدید، خطوط و ایستگاه‌های راه آهن، آبراهه‌ها و خطوط کشتیرانی برجای گذاشته است. بنابراین، پیشرفت شهرنشینی و توسعه‌ی شهری، نتیجه‌ی مستقیم انقلاب صنعتی و ترقی اقتصاد سرمایه‌داری است، که نخست در کشورهای غربی و سپس در کشورهای در حال توسعه اتفاق افتاده است. بر این اساس، وقوع انقلاب صنعتی تحولات گسترده‌ای را در ساختار و کارکرد سکونتگاه‌ها به وجود آورد. این تحولات، به فراخور شرایط زمانی و مکانی و میزان صنعتی شدن، متفاوت بوده است. مثلاً در انگلستان در قرن نوزدهم بسیاری از مراکز جدید صنعتی، مثل منچستر و بیرمنگام، از حالت یک روستا یا یک شهر کوچک به یک شهر بزرگ تبدیل شده‌اند. شهرنشینی با انقلاب صنعتی شتاب بیشتری یافت به عبارتی شهر با صنعت عجین شد. همراه با رشد کارخانه‌ها و نیاز به کارگران شهرها گسترش یافتند و کارخانه به عنوان هسته اصلی شهر محسوب گردید و همه ابعاد شهر را تحت شعاع خود قرار داد. انقلاب صنعتی ساختار شهرها و حیات اجتماعی شهرها را عمیقاً دگرگون کرد. تأثیر انقلاب صنعتی بر الگوی شهر بدان اندازه است که از آن با تعبیر عصر دوم شهرنشینی یاد می‌شود. انقلاب صنعتی باعث ظهور شهر صنعتی شد و فرآیند اقتصاد شهری را حاکم کرد. تأسیس کارخانه‌ها باعث تغییر ساختار شهرها و مهاجرت گسترده روستاییان به شهرها شد. از سوی دیگر، انقلاب صنعتی گسترش و تنوع الگوی حمل و نقل را به دنبال داشت که خود تأثیری عمیق بر شکلگیری شهر صنعتی گذاشت. شهر صنعتی، پارادایم شهر جدید را به وجود آورد. با انقلاب صنعتی شهر مدرن پدیدار شد و نظم اجتماعی جدیدی به وجود آمد که در یک سوی آن صاحبان سرمایه و در سوی دیگر توده مهاجران بودند. دو قطبی شدن شهرها از لحاظ فیزیکی و اجتماعی ماحصل انقلاب صنعتی و مدرنیته بود. مدرنیسم جنبش عظیمی است که متعاقب انقلاب صنعتی شکل گرفته و بر پایه خرد و قدرت تکنولوژی در پی سعادت انسانی بود و شهر نیز به عنوان نماد تمدن مدرن تحولات بزرگی را از آن پذیرفت در همین راستا برنامه ریزی شهری با تکیه بر قدرت تکنولوژی و مهندسی به سمت شهرسازی ماشینی و هندسه‌گرایی روی آورد.

در بسیاری از شهرهای صنعتی، صاحبان صنایع برای نیل به کارایی و سود بیشتر، در کنار مراکز کاری خود به احداث شهرکهای مسکونی همراه با فضاهای جنبی تجاری، ارتباطی، فرهنگی، تفریحی و آموزشی دست زدند بنابراین حفظ منافع مالکان و رفع نیازهای آنها سبب شکلگیری "شهرسازی کاربردی" شد که برخلاف شهر سنتی، فرم آن صرفاً از نظر سودآوری و تامین نیازهای کارگران توسعه یافت.

شهر بتدریج و اولین بار تضاد طبقاتی و جدایی‌گزینی را در اثر انقلاب صنعتی تجربه کرد. گروه‌های کم‌درآمد در کنار حوزه‌های فعالیت (اعم از داخل و خارج شهر) و گروه‌های با درآمد بیشتر در نواحی خوش آب و هوا و خوش منظره استقرار یافتند.

در دوران انقلاب صنعتی برخی شهرها بدلیل قطعه‌بندی و جدایی‌گزینی میان بخش‌های مختلف شهر و سکونت افراد کم‌درآمد در حواشی شهر علاوه بر رشد نامنظم و خودرو حاشیه شهرها، تضاد طبقاتی و جدایی‌گزینی اجتماعی و فرهنگی نیز در ساختار شهر پدیدار شد.

اولین گروهی که به نقد وضعیت موجود پرداختند، پیش‌شهرسازان نوگرا بودند، آنان به تبع تفکرات مدرنیستی، بر این باور بودند که با کمک علم و عقل جدید، علاوه بر رفع مشکلات، می‌توان به توسعه‌ی لازم دست یافت.

می‌توان گفت که اندیشه‌های پیش‌شهرسازی قرن ۱۹م. با همه‌ی گرایش‌های نوگرایی، طبیعت‌گرایی، فرهنگ‌گرایی و نظایر آن، در قرن ۲۰م. هم به‌طور مبسوط و در عین حال تئوریزه شده با نام «شهرسازی» ادامه یافت، با این تفاوت که دانش شهرسازی این دوره، به‌دنبال رشد تفکرات تحصیل‌گرایی در عرصه‌ی علم و بروز مسائل و مشکلات پیچیده، بصورت یک «علم مستقل» مطرح شد و نگاه به شهر‌گزینشی و بیشتر به جنبه‌های کالبدی و فیزیکی محدود بود.

در این دوره و خصوصاً بعد از جنگ جهانی اول (۱۹۱۴م.) برای رسیدن به کارایی و بازده بیشتر، از پرداختن به تزیینات و جزئیات حذر شد. با فرض بازدارنده بودن مباحث تاریخی، نظام معماری و شهرسازی جدید، مستقل از رویدادهای گذشته توسعه یافت و جامعه علمی از طریق «سلسله‌کنگره‌های معماری مدرن» بر اهداف و سیاست‌های عصر جدید صحنه گذاشته و در طراحی‌های شهری استفاده شد.

نجلا درخشانی

کارشناس و پژوهشگر

در میان کنگره‌های معماری مدرن، کنگره‌ای که بیش از همه مسائل شهرها را به‌طور منطقی تئوریزه کرد و حداقل چندین دهه علاوه بر جوامع اروپایی و آمریکایی، شهرهای اقصی نقاط عالم از جمله شهرهای کشورهای توسعه نیافته را تحت تأثیر قرار داد، «کنگره‌ی چهارم» با عنوان «شهر کارکردی» بود. این کنگره در سال ۱۹۳۳م. به نام سیام در شهر آتن برگزار شد و با بیانیه‌ای به نام «منشور آتن»، شهرها می‌توانستند چهار عملکرد حیاتی اعم از: مسکن، کار، تفریح و ارتباطات را در بطن خود داشته باشند.

شهرسازی در شهر مدرن و صنعتی آبادان نیز که بر پایه صنعت نفت شکل گرفته بود، تا حدود زیادی تابع این نظام بوده و ترکیب سه مفهوم معیارهای کالبدی، فعالیت‌ی و هویتی مفاهیم پایه‌ای در شکل‌گیری این شبکه می‌باشند. در طول زمان نیز این مفاهیم موجب استمرار عملکردی نظام فضاها‌ی شهری در ساختار بافت‌های تاریخی می‌باشد.

شهر، بزرگ‌ترین و پیچیده‌ترین ساخت و ساز بشر، را می‌توان مانند تار عنکبوت، یا کندوی زنبور عسل یا همچون افرینش هنری نوع بشر به‌شمار آورد. افزون بر این، شهر از موقعیت انسان به عنوان موجودی اجتماعی تفکیک ناپذیر است. شهرها عمیقاً با شهروندان و تمدنشان در پیوند هستند. به‌نظر می‌آید که پیدایش شهرها و جوامع پیچیده‌ی مدرن در ارتباطی موازی می‌باشند. کاملاً آشکار است که نظم شهری در شهرها، ترکیب فیزیکی و طرح کلی آنها، بازتاب دهنده مردمی است که در آنها زندگی می‌کنند. همچنین بازتاب دهنده سازمان اجتماعی و سبک زندگی‌شان نیز هست.

بافت هر شهر کمیتی پویا و در حال تغییر است که وضع کالبدی شهر و چگونگی شکل‌گیری آن را در طول زمان نمایان می‌سازد. بافت هر شهر، نخست، دانه بندی فضای کالبدی شهر یعنی فضاها‌ی خالی و پر و مقدار آنها را نسبت به یکدیگر و چگونگی رابطه و حد نزدیکی بین آنها را مشخص می‌کند. دوم، شبکه‌ی ارتباطات و نحوه‌ی دسترسی و خصوصیات کلی راه‌ها و کوچه‌ها را آشکار می‌کند و توسط آن می‌توان راه‌های اصلی و فرعی را تشخیص داد. سوم، بافت هر شهر می‌تواند گویای چگونگی و نحوه‌ی توزیع فضایی فعالیت‌ها و عملکردها باشد. چهارم، بافت هر شهر، نحوه‌ی شکل‌گیری و مراحل رشد و توسعه‌ی شهر در طول زمان را منعکس می‌کند. پنجم، می‌تواند بیانگر روند رشد و توسعه‌ی اقتصادی شهر باشد.

یکی از عوامل اصلی و بسیار مهم در تشکیل بافت شهری، عوامل طبیعی، جغرافیایی و زمین‌شناختی می‌باشد. سه عامل زمین، آب و هوا از عوامل اساسی و مهم طبیعت هستند. در بافت شهر آبادان آب و وجود دو رودخانه‌ی موازی یکی از عوامل مهم و اصلی در شکل‌گیری و محل استقرار شهر به‌شمار می‌رود.

بافت شهرهای ایران به دو نوع، پیوسته و گسسته طبقه‌بندی می‌شوند. شهرهای واقع در نواحی گرم و خشک و نواحی سرد کشور اغلب دارای بافتی پیوسته و متراکم هستند. در نواحی معتدل و مرطوب شمال کشور و نواحی گرم و مرطوب مجاور سواحل خلیج فارس، اغلب شهرها دارای بافت گسسته می‌باشند. بافت آبادان نیز با توجه به قطعه‌بندی از پیش تعیین شده و جداسازی بافت‌های شرکتی از بافت‌های دیگر دارای فرمی گسسته است.

بطور کلی شهر آبادان را می‌توان مجموعه‌ای از فضاهای کالبدی ایستا شامل بافت‌های شرکتی و غیر شرکتی و فضاهای پویا شامل راه‌های دسترسی بین مکان‌ها دانست. در شهر امروزی آبادان به‌دلیل گسترش وسایل حمل و نقل ماشینی، حجم فضاهای پویا به‌شدت گسترش یافته و فرم فضاهای ایستا از حالت خطی به عمودی (افزایش ارتفاع نسبت به سطح) تبدیل شده است که یکی از آثار نامطلوب سلطه‌ی حرکت سواره و زندگی ماشینی در شهرها مخدوش شدن سیما و منظر و سرسپردگی هویت معماری و شهرسازی بوده است.

استفاده بیشتر از حرکت‌های پیاده در گذشته باعث ارتباط و ادراکات بصری بیشتر بین شهروندان با معماری و شهرسازی می‌شده است که نمونه‌ی زیبای این مساله کوچه باغ‌ها و استفاده از میدان‌ها و فضاهای خالی و سبز میدان مانند به‌عنوان ایجاد مکث و توقف کوتاه در یک مسیر ممتد، در بافت‌های شرکتی آبادان می‌باشد. مساله مهمی که در سه دهه اخیر شهرسازی و معماری به‌دلیل پیچیدگی و گستردگی روابط اجتماعی دچار نوعی آشفتگی و سردرگمی در فضاهای پویا و ایستا شده است.

شهر جدید آبادان که شامل محدوده‌ی محله امیری بوده، با عنوان Abadan Town or Village برای اولین بار در نقشه‌ی مورخ ۱۹۲۸م. مشخص شده است. پیش از آن آبادان در نقشه سال ۱۹۲۵م. با عنوان Old Sheikh Village with Bazar معرفی شده است.

در این نقشه شهر آبادان در جنوب شرقی پالایشگاه قرار گرفته و به‌واسطه‌ی پارکی تازه ساز با عنوان Park Area از ردیف خانه‌های کارگری (کولی لاین‌ها) جدا شده است.

شهر برای مقصودی خاص که همان پالایشگاه و صنعت نفت بوده، پدید آمده و به همان مقصود هم توسعه یافته است. آبادان شامل بافتی بسیار متراکم و کم وسعت، متشکل از بناهای بومی و ساده‌ای که قبل از پالایشگاه هم وجود داشته و انبوهی از خانه‌های جدید برای اسکان کارگرانی که داخل و پیرامون پالایشگاه مشغول بکار بودند، لیکن شرکت نفت مسکن کافی برایشان تدارک ندیده بود. هر دو منطقه‌ی مسکونی، هم بخش شهری (غیرشرکتی) و هم بخش شرکتی یا منطقه‌ی ویلایی به صورت باغشهر با قطعه‌بندی‌های بزرگ در غرب پالایشگاه قرار گرفته بود، در خدمت پالایشگاه و در راستای خدمات رسانی به آن بودند.

نقشه آبادان سال ۱۹۲۸ م.
منبع: آرشیو شرکت بریتیش پترولیوم

- پالایشگاه
- خانه‌های ویلایی
- لکه‌ی اولیه بافت شهری در آبادان
- کولی‌لاین‌ها (خانه‌های کارگری)

واژه‌ی باغشهر نخستین بار در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم توسط ابنزر هاوارد -شهرساز انگلیسی- در ادبیات شهرسازی جهان پدیدار شد.

نجلا درخشانی

کارشناس و پژوهشگر

درواقع شهر جدید آبادان یک شهر خدماتی بوده که نظام شکل‌گیری و برنامه‌ریزی سیاست‌های آن بر پایه صنعت نفت و سلسله مراتب درون سازمانی، عملکردی و نظام طبقاتی - اجتماعی آن شکل گرفته است.

وجود حمل و نقل سریع‌السیر، سلسله مراتبی از فضاهای سبز، فاصله اندک زمانی و مکانی میان مناطق سکونتی و مراکز کار و فعالیت، مالکیت عمومی بیشتر زمین‌های شهر، فرم دایره‌مانند و سیستم شعاعی شبکه‌ی معابر، وجود صنایع سبک و خودکفایی اقتصادی شهر از جمله مهمترین ویژگی‌های این سکونتگاه‌ها به شمار می‌رود.

استخوانبندی یک شهر مجموعه‌ای است مرکب از یک ستون فقرات و شبکه‌ای به هم پیوسته از کاربری‌ها و عناصر مختلف و متنوع شهری که شهر را در کلیت آن انسجام می‌بخشد. الگوی ساختار کالبدی استخوان‌بندی شهر آبادان از نوع خطی در امتداد جهت شرقی - غربی بوده که اجزا و عناصر کالبدی شالوده‌ی اصلی شهر را دو گروه عناصر مصنوع و عناصر طبیعی تشکیل داده‌اند. عناصر مصنوع عبارتند از: پالایشگاه و تأسیسات وابسته به آن، بافت‌های شرکتی و شبکه‌ی دسترسی به این دو، و عناصر طبیعی عبارتند از: رودخانه‌ها، انهار منشعب از رودخانه‌ها و پوشش‌های گیاهی شامل نخلستان‌ها.

ستون فقرات شهر اصلی‌ترین دسترسی در شهر است که بهترین عناصر و مجموعه‌های شهری، در راستای آن به هم می‌پیوندند. ساختار کالبدی بافت شهر آبادان در بعضی محله‌ها به صورت شطرنجی، در برخی به صورت تار عنکبوتی و در برخی ترکیبی از هر دو نوع می‌باشد.

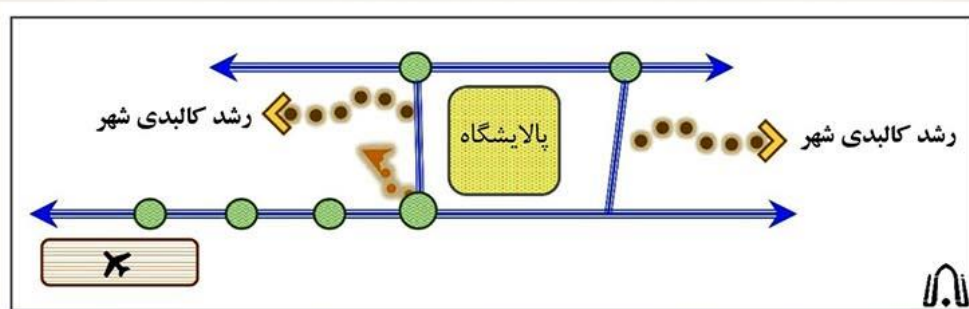
وجود عنصر طبیعی دو رودخانه در شمال و جنوب شهر و نخلستان‌های مشرف به آنها به مثابه عوامل کشش و جهت‌دهی به توسعه‌ی شهر عمل می‌نمایند.

مجموعه‌ی عناصر کالبدی بافت‌های شرکتی شهر از قطعه‌بندی‌های منظم طراحی شده به صورت باغشهر و از بافتی گسسته تشکیل شده و ساختمان‌ها در میان این قطعات واقع شده‌اند که توسط فضای سبز احاطه می‌شوند. الگوی معماری این بناها از نوع برون‌گرا است. قطعه‌بندی‌ها و بلوک‌بندی‌های بافت دارای مدول و ریتم معینی بوده و از نظم و هماهنگی خاصی پیروی می‌کند.

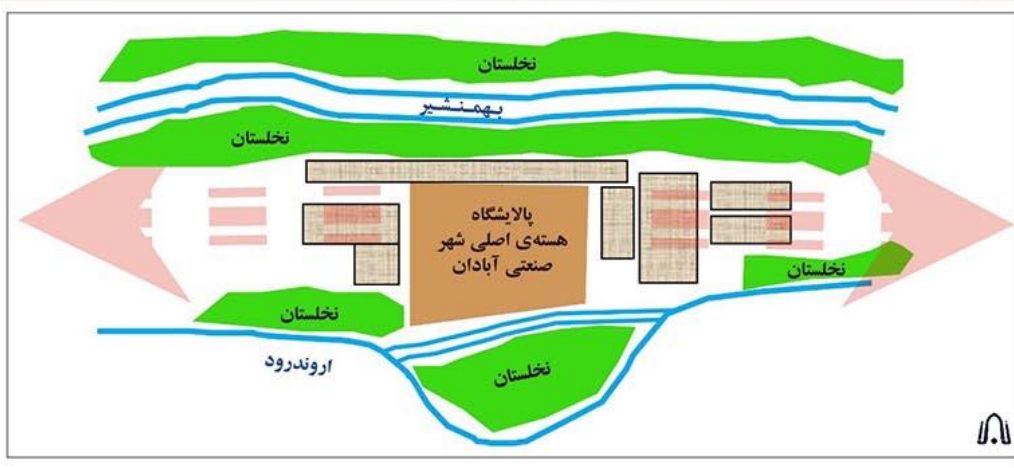

نکته اساسی در استخوان بندی اصلی شهر، نحوه پیوند و برقراری ارتباط آن با بقیه ی شهر و بخش های مختلف آن است. در ساماندهی استخوان بندی اصلی شهر باید توجه داشت که هر عنصری برای آنکه بتواند به پدیده های دیگر در کنار خود جای دهد و به آن متصل شود به عنصر واسطه ای احتیاج دارد که اصطلاحاً به آن مفصل گفته می شود.

در شهر آبادان استخوان بندی و هسته ی اولیه ی شهر شامل لکه ی پالایشگاه و به تبع آن بافت های مسکونی پیرامون آن می باشد و شبکه ی دسترسی و راه ها مفاصل واسطه ای را تشکیل می دهند. بنابراین پالایشگاه نقطه ی عطف و دلیل ایجاد شهر و بافت شهری آبادان محسوب می شود.

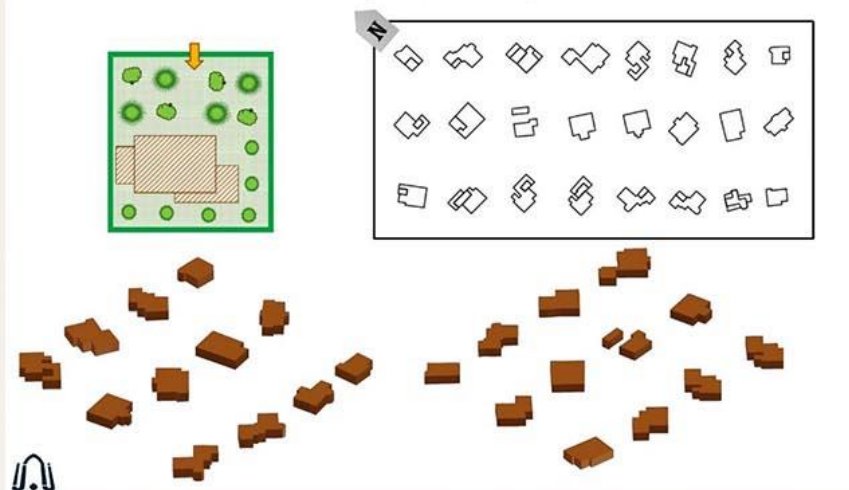

علاوه بر اینکه شهر جدید آبادان یک شهر صنعتی و متأثر از صنعت نفت می باشد، عوامل اقلیمی و طبیعی نیز در شکل گیری بافت آن بی تاثیر نبوده اند. عواملی نظیر جهت وزش باد مطلوب، شدت و جهت تابش خورشید، وجود رودخانه ها و نهرهای منشعب از آنها، در شکل گیری، جهت گیری و طراحی بافت اولیه ی شهر صنعتی آبادان تاثیر بسزایی داشته اند.

باد غالب در آبادان از جهت غرب به شرق و شمال غرب به جنوب شرق به شهر می‌وزد. با قرارگیری بافت و محلات شهر در راستای محور غربی - شرقی و کشیدگی بافت در این محور، بادهایی که به سمت شهر می‌وزند به مثابه‌ی سیستم تهویه‌ی شهر عمل می‌کنند که با جانمایی پنجره‌های دوتایی (یکی در بالای دیگری) و کرکری شکل چوبی در اضلاع ساختمان‌ها و در مسیر این بادهای باعث کوران هوا و ایجاد هوایی مطلوب در بناها شده‌اند. همچنین با استفاده از فضای سبز به جای حصار در پیرامون ساختمان‌ها و نیز ایجاد شکستگی‌های فراوان در اضلاع و طرح ساختمان‌ها به ایجاد سایه و تعدیل هوای گرم منطقه کمک شایانی کرده‌اند.

ریخت‌شناسی ساختمان‌های محله‌ی بریم از حیث فرم، حجم و جهت قرارگیری

شاید بهترین توصیف آبادان از دهه‌ی ۱۹۲۰م. تا سال ۱۹۵۱م. این باشد: مجموعه‌ای از لکه‌های شهری که پیرامون پالایشگاه نفت شکل گرفته است. پالایشگاه که منطقه‌ای صنعتی و پیوسته در حال گسترش بود، واقعیت بارز زندگی در آبادان بوده است.

پیدایش آبادان به صورت یک شهر مدرن و صنعتی به حدود سال ۱۹۱۰م. باز می‌گردد. در سال ۱۹۰۸م. مقدار قابل توجهی نفت در تپه‌های جنوب غربی ایران، در مسجد سلیمان، کشف شده بود. در پی این مهم شرکتی که در آن زمان شرکت نفت ایران و انگلیس نامیده می‌شد، تأسیس شد و تا سال ۱۹۱۱م. خط لوله‌ای به طول ۱۳۰ مایل از چاه‌های این تپه‌ها تا جزیره‌ی آبادان در کرانه‌ی اروندرود کشیده شد.

کارشناسان انگلیسی پس از بررسی موقعیت قرارگیری به این نتیجه رسیدند که این شهر می‌تواند به یک موقعیت استراتژیک در پیشبرد اهداف بلند مدت آنها تبدیل شود بر این اساس تصمیم گرفتند تمام امکانات و تجهیزات مدرن ساختمان سازی را از طریق اروندرود و آبهای آزاد به این شهر منتقل کنند. هدف از این کار این بود که می‌بایست صنعت ساختمان در خدمت پاسخ به نیازهای صنعت نوپای نفت باشد.

نقشه‌ی متعلق به سال ۱۹۱۰م. از پالایشگاه نشان می‌دهد که پالایشگاه به سرعت تأسیس و محوطه‌ای هم برای ساخت خانه‌های کارگری (کولی لاین‌ها) در جنوب شرقی و خانه‌های ویلایی در جنوب غربی قطعه‌بندی شده است. بعد از آن محله‌ی بریم (منطقه‌ی ویلایی) که در مرز جنوب غربی پالایشگاه و در ادامه‌ی چند خانه‌ی ویلایی ابتدایی قرار داشت، در اوایل دهه‌ی ۱۹۲۰م. از مجموعه‌ی چند ساختمان پراکنده به شبکه‌ای از خیابان‌های قابل گسترش تبدیل شده بود.

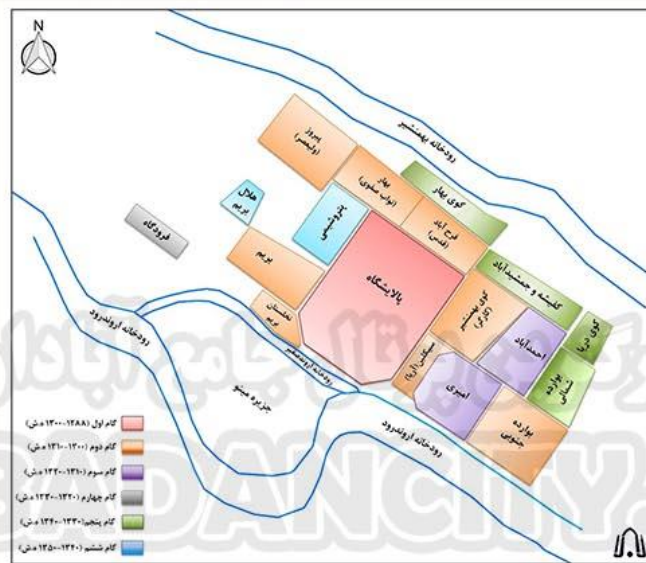
گام اول شکل‌گیری شهر مدرن آبادان، به ساخت پالایشگاه و تأسیسات آن محدود می‌شود. در این مرحله، شهرنشینی رشدی بطئی و کند دارد و توسعه‌ی آبادان نیز چشم گیر نیست. سرعت نفوذ تکنولوژی محدود است و فقط به پالایشگاه محدود می‌شود در حالی که در گام دوم با رشد سریع شهر در بافت‌های شرکتی با طرح و برنامه‌ی قبلی، افزایش یکباره‌ی جمعیت (خصوصاً غیر بومی)، توسعه‌ی برنامه‌ریزی شده‌ی شهر و ساخت محلات متعدد وابسته به شرکت نفت مواجه هستیم. در این دوره طرح‌های توسعه‌ی شهری با دیدی جامع، سیستماتیک و آینده‌نگر به شهر و بافت شهری شکل می‌گیرند.

در گام سوم، بافت مرکزی شهر (غیر شرکتی) مجزا از بافت شرکتی به صورت شطرنجی و نسبتاً منظم شکل می‌گیرد که باعث رونق و پیشرفت شهر و نفوذ تکنولوژی بر اساس مقتضیات زندگی جدید می‌شود.

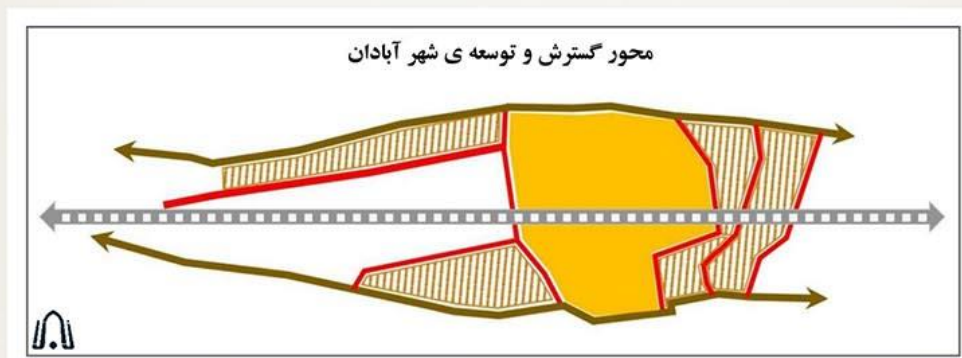
در گام چهارم فرودگاه بین‌المللی در کنار فرودگاه اولیه‌ای که زمان جنگ جهانی دوم برپا شده بود، احداث می‌شود تا جوابگوی نیاز ساکنان غیربومی و شاغل در پالایشگاه آبادانی باشد.

در گام پنجم شاهد ادامه‌ی روند شکل‌گیری بافتهای شهری (غیر شرکتی) به صورت خودرو و طراحی نشده، جهت اسکان کارگرانی که پالایشگاه در اختیار آنها مسکن قرار نداده، می‌باشیم.

در گام ششم نیز شاهد احداث پتروشیمی و تکمیل بافتهای شرکتی بر اساس کمبودهای موجود و جوابگویی به نیاز شاغلین در پالایشگاه و پتروشیمی هستیم.

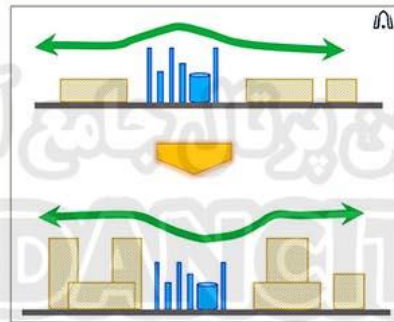

ایدئوگرام گسترش بافتهای شهر صنعتی آبادان

در خلال این تغییرات و ساخت و سازهای جدید شرکتی، شکل‌گیری برخی از بافت‌های غیر شرکتی به صورت خودرو و تغییرات جدید کالبدی و گسترش شهر در راستای شرقی - غربی و در امتداد دو رودخانه‌ی بهمنشیر و اروندرود به صورت مستمر ادامه دارد به طوری که در اواخر دهه پنجاه آبادان به شهری مدرن با بهترین و پیشرفته‌ترین امکانات مطابق با تکنولوژی روز تبدیل شده بود.

در دوران اخیر بدلیل پراکندگی عناصر شهری و واگذاری منازل شرکتی به ساکنان و پیشرفت تکنولوژی و تغییر الگوی ساختاری مراکز و بخش‌های شهر در استخوان‌بندی و فرم اولیه‌ی شهر دگرگونی و تشتت ایجاد کرده است و خط آسمان شهر را مخدوش ساخته است. در روند گسترش و واگذاری‌ها بخش اولیه‌ی شهر آبادان که پالایشگاه می‌شد و در واقع نماد و نشانه‌ی شهر بود، اکنون در درجه‌ی دوم اهمیت قرار گرفته زیرا دیگر مرتفع‌ترین بخش شهر نیست که از همه جای آن دیده شود، اکنون افق دید شهری محدبی که برجسته‌ترین نقطه‌ی آن پالایشگاه و شعله‌های همیشه سوزان آن بود جای خود را به منحنی مقعری داده که مرتفع‌ترین بخش‌های آن را آسمان خراش‌هایی تشکیل می‌دهند که در بافت‌های شرکتی واگذار شده احداث شده و بخش‌های زیادی از این بافتها فرم باغشهر خود را از دست داده‌اند.

اصول فضاسازی در شهرسازی و معماری بافت‌های شرکتی آبادان به‌طور کلی عبارتند از:

- ☒ برون‌گرایی و استفاده از فرم کوشک مانند در طراحی ساختمان‌ها
- ☒ استفاده از فضای واسط شامل: رواق، سایبان، باغ و باغچه و ...
- ☒ مردم‌واری و تناسبات هندسی انسانی
- ☒ وحدت و هماهنگی در فضاهای پویا و ایستا
- ☒ سلسله مراتب فضایی اعم از: فضاهای باز، بسته و نیمه باز، فضاهای عمومی و خصوصی و ...
- ☒ خودبسندگی و استفاده از مصالح بوم آورد
- ☒ تقارن و تعادل و وحدت بصری در فرم، حجم، نماها، طرح و ...
- ☒ ریتم و تکرار در خطوط، فرمها، فضاها، شکستگی‌ها و ...
- ☒ طراحی هم‌ساز با اقلیم منطقه و استفاده از تهویه‌ی طبیعی و کوران هوا
- ☒ استفاده از المان‌های سنتی - ایرانی و بومی در معماری و طراحی بافت‌ها

نتیجه گیری:

شهرهای امروزی هر روز علی‌رغم پیشرفت تکنولوژی و پیشرفت علم بسیار دلگیر و کسل کننده می‌شوند و هیچ گونه نظم و یا هارمونی جذابی در آنها به چشم نمی‌خورد. دیگر با قدم زدن در کوچه‌های آنها احساس دلپذیری برای انسان رقم نمی‌زند. دیوارها و حصارهای سبز جای خود را به دیوارهای صلب سنگی، آجری و یا سیمانی داده و دیگر خبری از خودنمایی و رقص شعله‌های نارنجی پالایشگاه از دور نیست، برج‌های سر به فلک کشیده خط آسمان بافت‌های زیبای آبادان را شکستند و دیگر از انتهای خیابان‌ها مشعل‌های همیشه سوزان و برج‌های تقطیر و مخازن پراز طلای سیاه پالایشگاه دیده نمی‌شود تا با دیدنشان حس تعلق خاطری دلپذیر و ارتباطی با فرکانس بالا در وجود شهروندان نقش ببندد.

از میان تمامی بافت‌های شرکتی که پیش از اجرا با اهداف و سیاست‌هایی کاملاً برنامه‌ریزی شده، طراحی شده بودند، بافت‌هایی که می‌توان آنها را دروازه ورود مدرنیته به شهرسازی در ایران دانست و در سال ۹۴ توسط شورای عالی شهرسازی و معماری در لیست بافت‌های مصوب کشور قرار گرفتند، حال تنها بافت بریم و بوارده با خط آسمانی یکنواخت و دست نخورده باقی مانده‌اند. امید است که قبل از واگذاری این بافت‌های ارزشمند فرهنگی - تاریخی، به ساکنان و کارمندان پالایشگاه، تمهیداتی جهت حفظ و تاب‌آوری آنها اندیشیده شود تا بعدها پشیمان نشده و شرمنده‌ی آیندگان نباشیم.

در پایان می‌توان گفت :

یکی از گرایش‌های متضاد عصر ما این است که علی‌رغم توسعه شهرنشینی، خود شهر، هر روز بیشتر ناپدید می‌شود. (لویس مامفورد)
و در واقع وقتی به آنجا، یعنی شهر، می‌رسی، انگار آنجایی وجود ندارد. (گرترو استاین)

آن خانه‌های تکیه داده در حفاظ سبز پیچک‌ها به یکدیگر،
آن بام‌های بادبادک‌های بازیگوش،
آن کوچه‌های گیج از عطر اقاقی‌ها،
آن روزها رفتند ... (فروغ فرخزاد)

منابع مطالعاتی:

بنه‌ولو، لئوناردو. (۱۹۲۳)، بنیادهای شهرسازی مدرن، ترجمه: مهدی کوثر (۱۳۹۵)، انتشارات دانشگاه تهران.

پاپلی یزدی محمدحسین و سقایی مهدی. (۱۳۸۱)، سنت مدرنیته بازخوانی یک مقاله "جغرافیا عبا رتست از روابط متقابل انسان (فرهنگ) تکنولوژی مدیریت و محیط"، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی شماره ۶۵ و ۶۶.

پاکزاد، جهانشاه. (۱۳۸۶)، سیر اندیشه‌ها در شهرسازی (از آرمان تا واقعیت)، ج ۱، تهران: وزارت مسکن و شهرسازی، شرکت عمران و شهرهای جدید.

حمیدی، ملیحه. (۱۳۷۶)، استخوان‌بندی شهر تهران، جلد اول، نشر معاونت فنی و عمرانی شهرداری تهران.

سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۹۰)، تاریخ مختصر شهر و شهرنشینی در ایران از دوره‌ی باستان تا ۱۳۵۵ ه.ش، انتشارات چهارتاق.

شیهه، اسماعیل. (۱۳۸۹)، نقش دهی صنعتی به شهرهای ایران در دوران معاصر، نشریه بین‌المللی علوم مهندسی دانشگاه علم و صنعت ایران، شماره ۵.

فردانش، فرزین. (۱۳۸۵)، آبادان: شهرسازی و معماری تحت مدیریت شرکت نفت ایران و انگلیس، فصلنامه‌ی گلستان هنر، شماره‌ی چهار، سال دوم.

محمدزاده، رحمت. (۱۳۸۸)، بررسی آثار مدرنیته‌ی غرب بر شهرسازی ایران، نشریه صفا، شماره ۴۸.

فرهمند، شکوفه و علی عسگری و مرتضی سامتی. (۱۳۸۷)، تحلیل فضایی توسعه شهری در ایران (رشد اندازه شهرها)، تحقیقات اقتصادی، شماره ۸۲.

مارشال، استفان. (۱۹۶۷)، شهرها، طراحی و تکامل، ترجمه حسین بحرینی، انتشارات دانشگاه تهران.

ناظمی، الهام. (۱۳۹۶)، شهر و شهرسازی در دوران انقلاب صنعتی و پس از آن.

March, alan (۲۰۰۴). Democratic dilemmas, planning and Ebenezer Howard's Garden City. Planning Perspectives, ۱۹.

نجلا درخشانی؛ کارشناسی ارشد مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی

